

УДК 1(091):161.201.3

Горський В. С.

ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕНТИЧНІСТЬ ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ ЯК НАУКИ

У статті обґрунтовується погляд на історію філософії як наукову галузь історичного дослідження, специфіка якої зумовлена органічною єдністю з філософією. Історичне і філософське начало, взаємодіючи між собою, утворюють поле напруги, яке долає дослідник. Абсолютизація одного з цих начал обмежує можливості історико-філософського аналізу й загрожує деформацією одержаного результату.

«Що я можу знати?», «Що мушу робити?», «На що я можу сподіватись?»,- ці питання, чітко сформульовані ще І. Кантом, неодмінно з усією гостротою постають перед людиною, особливо в період, коли вона переживає кризу в тій чи іншій сфері діяльності. Нині, на тлі волянь про «Смерть людини», «Кінець історії» й «Кінець філософії», що лунають звідусіль, настав час для серйозної дискусії, спрямованої до пошуку відповіді на ці питання стосовно й власне історії філософії. На відміну, скажімо, від німецької мови, де поряд з терміном «Geschichte der Philosophie», який позначає об'єктивний процес історичного зародження, становлення й розвитку філософії, існує й термін «Philosophie historisch», що вживається для означення теоретичної дисципліни, яка вивчає цей процес, в українській мові обидва значення виражаються єдиним терміном «історія філософії». З огляду на це, від початку зазначимо, що в подальшому мова йтиме не так про філософію, як про галузь науки, що вивчає процес філософування, сферу теоретичного дослідження, суб'єктом якої є, якщо вдатися до термінології Ніцше, не «філософ», а «знавець філософії». Отже, йдеться про оцінку діяльності істориків філософії, які поряд з істориками науки, політики, релігії, мистецтва репрезентують той різновид науки історії, що спеціалізується на дослідженні розвитку певного типу духовної діяльності людини.

Подібно до інших теоретичних дисциплін, що входять до класу наук, які вивчають історію духовної діяльності людини, історія філософії як наука прагне відтворити об'єктивну картину буття філософії впродовж усієї історії людства, з'ясувати сутність і значення її в контексті духовної діяльності людини в цілому. Разом з тим, саму історію філософії з-поміж інших історичних наук принципово вирізняє характер відношення її з філософією як об'єктом її наукового осмислення.

Ясна річ, знання історії своєї науки важливе для представника будь-якої галузі наукового знання. «Розповідати про сучасну математику,- зауважує з цього приводу відомий історик цієї науки У. Сойер,- без будь-якого посилання на математику минулого - те ж саме, що грати третій акт п'єси, не пояснивши попередньо, що відбувається в перших двох» [1]. І все ж, за всієї залежності подій, що відбуваються в третьому акті, вони не повторюють зміст попередніх. Наука в своїй історії, як зазначав Гегель, демонструє розвиток шляхом «прирошення знань», у процесі якого минулі знання втрачають свою актуальність. «Більша частина минулого науки,- зазначає М. Адлер,- становить лише антикварну цінність для сучасних вчених» [2]. Але якщо для сучасного астронома Птолемея та його вчення справді становить переважно антикварну цінність, то Платон для сучасного філософа означає набагато більше. Філософія, яка згідно з уже

згадуваною думкою, висловленою в «Лекціях з історії філософії» Гегелем, на відміну від науки в своїй історії, «проявляється, мабуть, швидше як картина змін цілого, що завжди поновлюється» [3]. Через це, на думку французького історика філософії А. Гуйє, «що справді видається безсумнівним, то це те, що сьогоденна наука дискредитує науку дня вчорашнього, тоді як філософія наших днів не дискредитує вчорашню філософію» [4].

За всієї важливості, яку для вченого - фізика, хіміка, географа чи лінгвіста, як і для митця, релігійного діяча, політика тощо, мають знання з історії здобутків і втрат його попередників, що працювали на тій же ниві певної науки, мистецтва, релігії і т. п., вони істотно відрізняються від тих, що є безпосереднім предметом його діяльності. Хімія - це наука про хімічні речовини, лінгвістика вивчає мову. Дослідження ж з історії наукового пізнання в сфері хімії чи лінгвістики суттєво відрізняється від предмета їхнього дослідження. Так само історик мистецтва може бути позбавлений будь-яких мистецьких талантів, а історію релігії може вивчати й атеїст.

Не те - з філософією. З огляду на граничну природу філософських проблем людського буття, в тому числі й пізнавальну діяльність, що є предметом осмислення в сфері філософії, вона не просто враховує здобутки власної історії, а сам історичний процес філософування включає в сферу своєї рефлексії. Тим самим історія філософії на відміну від інших історичних наук набуває антиномічного характеру - історичного й філософського одночасно. В певному сенсі можна говорити про напругу між науковим (емпірично-історичним) і ненауковим (філософсько-теоретичним), що вирізняє власне спосіб мислення в сфері історії філософії як специфічній галузі теоретичного дослідження. Притаманним їй тяжінням до «ненауковості» історія філософії завдячує передусім своїм інтимним зв'язкам з філософією. В даному випадку історико-філософська наука перебирає на себе невизначеність розв'язання питання про характер ставлення до науки самої філософії. З одного боку, понині зустрічається радикально-сциентистське розуміння філософії як «строкої науки», що зневажливо відкидає або в кращому разі допускає доцільність існування лише на нижчому, «передфілософському» рівні намагання зберегти або встановити в ім'я розв'язання філософських проблем зв'язок філософії з міфологією, релігією тощо. З іншого боку, натхненні тезою Е. Гуссерля:

«Філософія як строга наука - це сон, що відсниться», - намагаються власне початок «істинної філософії» шукати там, де кінчається компетенція науки. Звісно, крайніми позиціями радикалів справа не обмежується. Пропонуються під час огляду історії філософії поміркованіші підходи, один з яких демонструє авторський колектив багатотомної «Історії філософії. Захід-Росія-Схід», очолюваний проф. Н. В. Мотрошиловою. Цей шлях, що його вони називають «синтезуючим», полягає в тому, що «руху філософії до науки і науковості і, зокрема, філософії науки надається немале значення, але й інші, несциентистські й навіть антисциентистські види філософування прийняті до розгляду як істотна, що не втрачається в глибинах історії, традиція» [5]. І, звісно, йдеться не лише про певну данину поваги несциентистським формам філософування. Наявність інтимного зв'язку між філософією та наукою історія філософії вважається можливим для характеристики вже не філософії, а власне історико-філософської науки як сфери теоретичного знання філософського за своєю природою з усіма наслідками, що випливають з цього. Знаменно, що в шойно цитованій узагальнюючій історико-філософській праці історія філософії характеризується як «спеціальний розділ чи особлива дисципліна єдиного філософського знання». Історія філософії, отже, виявляється покликанною служити єдиній меті - виступати «історичною саморефлексією філософії» [6]. Аналогічне розуміння демонструє і підготовлена Н. Мотрошиловою стаття «Історія філософії» в «Новій філософській енциклопедії», виданій у Москві в 2001 р. Тут історія філософії визначається як «частина філософського знання, що виникла ще в давнину і з часом перетворилася на особливу філософську дисципліну, предметом якої є реконструкція, опис, теоретичне осмислення як даного процесу в цілому, так і окремих його етапів та формоутворень» [7].

Прикметно, що в авторитетних закордонних виданнях характеристика історико-філософського знання взагалі обмежується «історіографією філософії» й визначається як сукупність «книжок і статей про минуле філософських теорій» [8].

Шойно наведені визначення відображають досить виразну тенденцію до позбавлення історико-філософської науки ознак самостійної історичної дисципліни, розчиняючи її у власне філософії. І справді, якщо зважати на цінність історико-філософських наукових здобутків з огляду інтересів філософії, то вона саме в цьому і по-

лягає. Але історія філософії - це наука, що відтворює процес ненастанного пошуку відповіді на «вічні питання», стрижневі за своїм сенсобуттєвим значенням, пошуку, який здійснюється на різних материках, у різні часи й різними мислителями. Але адекватне розв'язання такого завдання вимагає від історико-філософської науки не лише вірності «вічним проблемам», що поріднює її з філософією.

Не менш суттєвою є вірність «історичній правді». А це вимагає не менш органічного володіння ретельно розробленою методикою історичної науки, що дає змогу оволодіти мовою тексту, документа й здатне верифікувати його первинний зміст відповідно до вимог історичної науки.

Це завдання - доволі складне й до того ж настільки специфічне, що подекуди породило передсуд про те, що історик - це той, хто не знає філософії, а філософ - хто, дивлячись на світ «з погляду вічності», не знає й не бажає знати історію.

Сполучення історичного і філософського начала в науці історії філософії породжує ту вихідну напругу, що рухає процес історико-філософського пізнання. Й позитивних результатів у такому процесі неможливо досягти, якщо будувати співвідношення антиномічних засад згідно з альтернативним (або... або) чи навіть ієрархічним принципом.

Звісно, ті, що віддають перевагу філософській природі історії філософії, не заперечують труднощів конкретно-історичного характеру. Але спостерігаючи суперечність між неповторною своєрідністю, обумовленою специфікою часу, особливостями регіону, національною належністю, індивідуально-особистісною природою різноманітних підходів філософа, що звертається до історії філософії, цікавить не вона. З огляду на діалогічну природу філософії в персонажах історії філософії він шукає не об'єкт наукового вивчення, а суб'єкта, якого можна залучити до спільного пошуку відповіді на «вічні питання» філософії. А це таїть загрозу якщо не втрати взагалі, то істотного послаблення відчуття конкретно-історичної самості персонажів, що вільно взаємодіють на полі філософування впродовж історії.

З часів Гегеля, а в українській історико-філософській науці - понині, саме такий підхід утворює визначальну методологічну схему дослідження. Реальне буття філософії в історії, по суті, зводиться до конструювання однолінійного процесу, зміст якого утворює сутність філософсь-

кого бачення, що сприймається як істина суб'єктом історико-філософського пізнання. Натомість усе, що не відповідає бажаній сутності, виявляється «не-при-сутнім» у бутті філософії зокрема, позбавляючись ознак буття в історії філософії взагалі. Досі пріоритетним лишається лінійне уявлення розгортання історико-філософського процесу на ґрунті онтологізації ідеального типу розвитку, зразком якого вважається західно-європейська філософська традиція.

Образ усесвітньої історії філософії вимальовується у вигляді книжки, кожен главу якої писав, як правило, один філософ, дбаючи при цьому про передачу естафети своєму наступникові: від Платона до Арістотеля, від нього до Порфирія, від Порфирія до схоластів, від них до Декарта, від Декарта до Канта, від Канта - до Гегеля... Таким вимальовувався образ історії філософії 200, 100, 50 років тому. Таким він лишається й у переважній більшості узагальнюючих видань з історії філософії, що друкуються в Україні нині. Зміна - хіба що в акцентах. 50 років тому ми більше уваги приділяли вченню Арістотеля про матерію і форми, менше - теорії ідей Платона. На схоластів дивилися як на ганебне явище в історії філософії. Про Юркевича якщо й згадували, то як про негідну особу, що зважилася критикувати самого Чернишевського. Нині «плюси» й «мінуси» міняються місцями. Нас більше приваблює ідеалізм Платона, ми майже всі цікавимося середньовічною філософією. В німецькій класиці нам ближче вже не Гегель, а Кант... А про Чернишевського згадуємо хіба що під час детального опрацювання спадщини П. Юркевича. Дискусійним є не місце, де слід ставити «+» чи «-» в однолінійній схемі історії філософії, а сама ця схема. Історико-філософська наука не може плідно розвиватися на засадах монологу, незалежно від характеру схеми, на ґрунті якої він розгортається. В європейській традиції недостатність гегелівської схеми історії філософії була усвідомлена досить давно. Історія філософії, що будується за такою схемою, не є і не може бути шляхом відтворення об'єктивного буття філософії в історії. Адже в минулому її цікавить те, що власне до минулого не належить, а виявляє здатність взяти участь у пошуку відповідей на філософські питання, що ставились не в минулому, а є актуальними нині. Тим-то така історія філософії, за висловом Е. Гусерля, є «осучаснюючим спогадом про наших філософських предків». І річ не лише в тім, кого ми обрали своїми «філософськими предками» і чи не за-

багато лишилось у зоні «за-буття» не так з їхньої вини, як через обмеженість суб'єктивних засад конструктора образу історії філософії. Немало проблем і з тими, хто залучається до орбіти історико-філософського вчення.

Критикуючи гегелівське бачення історії філософії, К. Ясперс закликав «по-новому дивитись на історію філософії. Три тисячоліття історії філософії перетворюються наче в єдине мислення. Розмаїття форми філософських думок приховують у собі наче єдину істину. Гегель був першим, хто здійснив спробу осягнути єдність цього мислення, але робив це таким чином, начебто все попереднє перетворювалось на сходинку та часткову істину стосовно його власної філософії. Тим часом кожне завершення філософії слід засвоювати таким чином, щоб у постійно відновлюваній комунікації ми розглядали великі явища минулого не як перевершені, а як сучасні нам» [9].

Отже, в дійсності дослідник, спираючись на зазначену позицію, звертається до філософського вчення минулого, що цікавитиме здатністю вступити в діалог з приводу актуальних проблем сьогодення, а не тих, що насправді хвилювали наших «філософських прабатьків». Тут відбувається процес не відтворення об'єктивної картини минулого, а прилучення до нього заради актуального прогресу філософського пізнання. Це — досить важлива процедура з огляду потреб філософії, але вона спрямована не на розв'язання історико-філософських питань: як і чому саме таким чином здійснювався мислителем минулого властивий йому підхід до розв'язання філософських проблем його доби?

Рух філософського мислення, як підкреслює В. Віндельбанд, здійснюється «в природно необхідному процесі історичного руху думки як визначення змісту емпіричної свідомості. Цю їхню історичну генезу й повинна зрозуміти історія філософії...» [10].

Обґрунтовуючи власне історичний підхід до розуміння явищ історії філософії, В. Віндельбанд підсумовував: «Таким чином, це розуміння не має бути витлумачене в тому сенсі, начебто воно встановлює, наприклад, згідно з гегелівським рецептом, якусь таємничу самореалізацію "ідей", поряд з якими всі емпіричні прояви можуть вважатись непотрібним дріб'язком. В емпіричному пізнанні ідеї можуть перебувати лише в головах мислячих людей, а в них вони лише тоді стають визначальними й рушійними силами, коли доходять до свідомості. Історія філософії повинна ба-

чити в них не фактори, а продукти розвитку, що підлягають поясненню» [11].

Історичний підхід не відкидає телеологічне бачення саме по собі. В. Віндельбанд з цього приводу зауважує: «Телеологічне розуміння історії філософії з огляду на поступове розв'язання завдання, що виражене в певному розумінні філософії, є, отже, погляд, який сам по собі правомірний, можливо, необхідний і бажаний в інтересах філософії... але воно не є всією історією філософії. Історія є емпіричним констатуванням та емпіричним поясненням» [12].

Тим-то шлях до ідентифікації історії філософії як науки пролягає не через абсолютизацію властивого їй історичного чи емпіричного начала, а через усвідомлення специфічно їй притаманної дуальної сутності. За природою своєю і способом осмислення наука історія філософії - діалогічна. Вона водночас є історією філософів та історією філософії.

Як історія філософії, вона описує факти минулого, маючи справу з філософією як фактом, виступаючи завжди як історія філософа і створеної ним за певних конкретних історичних умов системи поглядів, що відображають власне йому притаманне осмислення комплексу сенсобуттєвих проблем, які утворюють граничні підстави людського буття.

Але історик філософії мусить бути й філософом і як такий не може обмежитись творенням історії філософів. Бо ж його цікавить минуле не лише як зібрання фактів, а й як вияв певної філософської традиції. В цій іпостасі історія філософії виступає як філософська пам'ять. Якщо історик філософів намагається відтворити картину реального буття філософії, то філософська пам'ять спрямована до минулого тією мірою, якою воно «присутнє» в актуальній філософії, що й звертається до минулого в пошуках власного родо-воду. Історик оповідає про філософію Платона, творець пам'яті «філософує в Платоні». Повна реалізація завдань, що стоять перед історико-філософською наукою, можлива лише на ґрунті діалогу історії філософів і філософської пам'яті. Абсолютизація історичного начала загрожує втратою єдності, що сполучає філософську розмаїтість. Абсолютизація філософського начала хвибує втратою розмаїття в кінцевому підсумку. Принцип діалогізму дозволяє уникнути небезпеки абсолютизації будь-якої схеми, що забезпечує єдність історико-філософської розмаїтості в межах філософської пам'яті. Ракурс бачення, скажімо, філософії Гегеля, коли дивитися на неї як

на виплід філософа, що належав до кола Вюртенберзьких інтелектуалів, яких від інших німецьких філософів відрізняв стиль мислення «швабських отців», буде відмінним від погляду на неї як на витвір «похмурого германського генія», що істотно відрізняється від «гострого галльського смислу» французьких філософів. Але ця відмінність знову-таки зникає, коли на Гегеля дивитись як на представника західноєвропейської філософії.

Лише діалог (а точніше - полілог) різноманітних класифікаційних схем, які вибудовує філософська пам'ять, дозволяє вирішувати завдання історико-філософського пізнання в усій повноті їхньої різноманітності.

Зрештою, потреба діалогу є нагальною й під час спілкування історика філософії зі своїми колегами, що реалізують різні дослідницькі програми. Значимість історичного (в тому числі й історико-філософського) дослідження, його актуальність вимірюється не загальним масштабом персони чи події минулого, яка вивчається, а

досконалістю методики й глибиною осягнення предмета вивчення (показовим щодо цього є великий успіх книги французького історика Е. Ле Руа Ладюрі «Монтайу», присвяченої історичній реконструкції життя маленької піренейської громади часів Середньовіччя). Для історії філософії однаково важливі й зусилля, спрямовані на осягнення внутрішньої логіки розвитку професійного філософського знання, й спроби відтворити процес визрівання та подальшого функціонування певних філософських ідей у тілі культури окремого народу, регіону, епохи.

Йдеться не про співіснування різних дослідницьких програм, а про потребу власне діалогу, який збагачуватиме кожного з його учасників.

Здатність почути «іншого», побачити в «чужому» «своє» й «своє» в «чужому», ствердження принципу толерантності замість ще не зжитого: «хто не з нами, той проти нас», - у цьому запорука успішної реалізації завдань історико-філософського дослідження на рівні, адекватному потребам нашого часу.

Сойер У. Путь в современную математику,- М., 1972.- С. 14.

Adler M. The conditions of philosophy: its dickered past, its present disorder, and its future promise.- N.Y., 1965.- P. 173.

Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии // Собр. соч.- Т. 9.- М.- Л.- 1932.- С. 17.

Gouvie Я. Note sur le progres et la philosophie // Etudes sur l'histoire de la philosophie en hommage a Martial Gueroult.- Paris, 1964.- P. 11.

История философии. Запад - Россия - Восток.- Кн. 1.- М., 1995.- С. 12.

Там само.- С. 4.

7. Мотрошилова Н. В. История философии // Новая философская энциклопедия.- Т. 2.- М., 2001.- С. 180.

8. Див.: Passmore I. Philosophy. Historiography of// The Encyclopedia of Philosophy.- V. 6.- N.Y., 1987.- P. 226; A.W.L. The history of Western philosophy II The New Encyclopedia Britanika,- Chicago,- V. 25.- P. 734.

9. Ясперс К. Философия в будущем // Феномен человека. Антология.- М., 1993.- С. 217-218.

10. Виндельбанд В. Избранное. Дух и история.- М., 1995.- С. 54.

11. Там само.- С. 54-55.

12. Там само.- С. 57.

Vilen Horskyi

TO THE PROBLEM OF THE IDENTITY OF THE HISTORY OF PHILOSOPHY AS A SCIENCE

In the article the author proves the view of the history of philosophy as a scientific branch of a historical study, the specific character of which is determined by its substantial unity with philosophy. Historical and philosophical principles in their cooperation create a stress field for a researcher. The absolutization of one of these two principles limits the possibilities of a historical-philosophical analysis and threatens with the deformation of a received result.